

Cronica sursilvana 1989

Autor(en): **Cathomen, Ignaz / Cadruvi, Donat**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **74 (1989)**

Heft 1

PDF erstellt am: **23.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881933>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Ein Dienst der *ETH-Bibliothek*

ETH Zürich, Rämistrasse 101, 8092 Zürich, Schweiz, www.library.ethz.ch

CRONICA SURSILVANA 1989

IGNAZ CATHOMEN

Schaner

— Cuorsas da skis dil cup mundial a Crap sogn Gion Laax/Falera. Pervia da munconza da neiv ein treis cuorsas dil cup mundial vegnidas transferidas a cuort termin da Garmisch-Partenkirchen a Laax/Falera. Enteifer otg dis han ils organisaturs preparau relaziuns idealas per duas cuorsas rapidas ed in super G. La cuorsa rapida da sonda, ils 7 da schaner ei buc stada realisabla muort ina spessa brentina che ha impidiu la vesta necessaria. Quella dil venderdis ei vegnida dominada dils campiuns austriacs: 1. L. Stock, 2. P. Wirnsberger, 3. Hans Höflehner. Il super G dalla dumengia ha il grischun Martin Hangl da Samagnun gudignau avon ils dus Austriacs H. Enn e H. Mayer.

— Il passaport svizzer uss era per romontsch. Gievgia, ils 12 da schaner ha il cau digl uffeci federal da polizia, Peter Hess, surdau al cau dil departament da giustia, polizia e sanitad, dr. Aluis Maissen, igl emprem passaport svizzer che risguarda era il romontsch sper ils lungatgs tudestg, franzos, talian ed engles. Il passaport ei vegnius screts el lungatg da scartira rumantsch grischun.

— In promotur per la Val Lumnezia. Na-

ven digl 1-1-1989 posseda la Lumnezia in promotur en survetsch parzial che sestenta da realisar las finamiras dalla Pro Natura Helvetica en collaboraziun cun interessents indigens per promover in svilup adattau en las regiuns muntagnardas. L'incumbensa da promotur ha Silvio Capeder, Cumbel/Valgronda surpriu. Damai che l'uniun da mistergners Lumnezia-su ha refusau da daventar purtadra da quell'acziun, vegn ella realisada sin basa privata (mira GR nr. 6/20-1-1989).

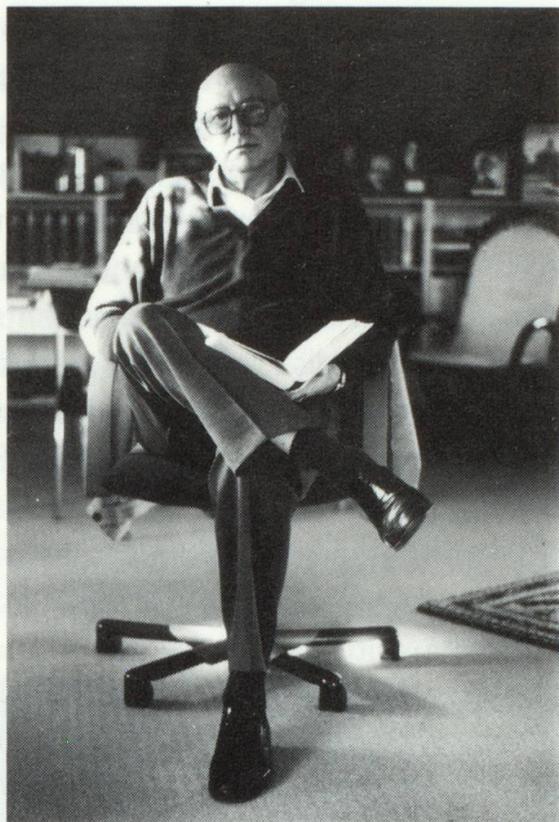
— Ina dunna sursilvana en la cumissiun naziunala svizra dalla UNESCO. Quels dis ei Rita Cathomas-Bearth, Rabius/Cuera vegnida elegida dil cussegl federal sco commembra da quella impurtonta cumissiun dall'UNESCO (UNESCO = United Nations Education, Science and Culture Organisation, organisaziun per educaziun, scienzia e cultura dallas naziuns reunidas). Ils 45 commembers svizzers da quella cumissiun representan tuttas regiuns e tuttas linguas e culturas svizras. Ei setracta surtut d'exponents dallas scolas aultas e medias, dalla scienzia e cultura e dils mieds da massa. Rita Cathomas-Bearth ei la suletta representanta dil Grischun en quei gremi (mira informaziun GR nr. 7/24-1-1989).

— In pictur ladin expona a ses maletgs a Mustér. En la bar dil Postigliun a Mustér san ils admiraturs digl art dalla pictura s'occupar dalla pictura digl artist ladin, Flurin Bischoff da Lavin. Flurin Bischoff ei in pictur autodidact. Sia esposiziun a Mustér muossa 17 da sias ovras.

OBSERVAZIUNS

Agl ur dil temps

DONAT CADRUSSI

Schaner

Savens eis ei iu il davos temps pervia de «Nadal, temps da bia manzegnas». Il cuntegn della discussiun, sch'ins duei numnar ils plogns e counter-plogns, cumpari stedamein en la Gasetta Romontscha, ina discussiun, duei buc esser object de questas observaziuns. Mo per la funcziun dil schurnal e per l'informaziun dil lectur sepresentan damondas: Pertgei sto tut esser ina polemica? Nus muntagnards essan fermes e gronds e resistent - mo cura ch'ei va per il plaid, lu paupra nus. Ed in secund punct: La re-

dacziun della GR scriva buca senza rascun che mo ils laics s'exprimien en tals graus. Quei ei ina experienza, fatga tontas e tontas gadas, aschia che nus astgein allegar ella era en quest liug. Ordlunder eis eide trer conclusiuns. Buco mo cura ch'ei setracta de Nadal.

Il carneval de Cuera ha dedicau ina part de sias inspiraziuns era a quei ch'ins numna l'affera Haas (uestg). A quei tema han ins schizun dedicau la medaglia de tscheiver. E lu ha ei era dau ina scena dil til de tscheiver che ha giu de far cun la hostia. Ins ha lu critica. Auters han snegau schliatas intenziuns ni schizun attaccas en- counter ils sentiments religius d'autra glieud. Ins sa giustificar quasi tut. Mo ins sa buca snegar che tut ei era ina damonda dil bien ni dil schliet gust.

Las gassetas relatan che l'Universitat de Turitg seigi surcargada, attractiva ed anonima. Varga 20000 students. Ei dat problems dil plaz, dil personal (sch'ins astga metter ils professers en quei truchet). Jeu laschel vegrnir endamen, co ei fuva «da nies temps». Nus eran ver 30 ni 40 students — en proxima vischinonza dil docent ch'enconuscheva finadin. Quala situaziun era la megliera per il professore per ses auditurs? Per mei ei gia il patratg, de stuer secaveglier viaden ella veritabla massa de students e de stuer «patertgar» en tala situaziun, ina sgarschur. Eis ei fatg cun 70 professers ni assistents novs? Per mei ei quei patratg: La massa, igl esser en zona e stuer patertgar, quei che munta. Era sche mes temps ein vargai e sch'auters ston mirar de vegrnir a frida.

— *Tscheiver en Surselva.* Il bacillus «tscheiver» infectescha pli e pli era la Surselva. Tils da tscheiver u da bagordas ein vegni organisai uonn en Tujetsch, a Mustér, a Trun, a Danis/Tavanasa ed a Glion (rapportaschas GR nr. II/7-2-1989).

— *8avel Culp alv Vorab - Flem.* Quella pli liunga cuorsa da skis en Surselva da 14 km lunghezia e 2000 m differenza d'altezia ei vegnida gudignada dumengia, ils 5 da fevrer 1989 da Hans Peter Casutt da Falleren en il temps extraordinari da 9 min. e 58,3 sec. La pli sperta dama, Claudia Erni da Trin, ha dumignau las concurrentas cun in temps dad 11 min. e 18,6 sec.

— *In visprer da dimensiun extraordinaria.* Enten renovar ina cobra d'ina habitaziun a Vuorz ei vegniu anflau denter ils plantschius in visprer da buca meins che 90 cm lunghezia, 45 cm ladezia e 15 cm grossezia.

— *In bien onn per la fabrica da Domat.* Las Ovras da Domat han giu pigl onn 1988 ina svulta da 651 milliuns francs, quei ei 10,2% dapli ch'igl onn avon. Il gudogn schuber munta sin 65 milliuns francs, suenter haver tratg giu las taglias; quei ei 35,4% dapli ch'igl onn vargau.

— *Ils Furbazs ein ils victurs svizzers dil Concours eurovision de la chanson.* Suenter ha ver contonschiu ils davos onns in tierz ed in secund plaz gudognan ils Furbazs (Marie-Louise Werth, Ursin Defuns, Gion Defuns e Giusep Quinter) uonn la concurrenza svizra dil Concours.

— *Sera litterara a Trun.* Venderdis sera, ils

17 da fevrer ha il pur e poet da Vrin, Barclamiu Pelican, prelegiu en la biblioteca a Trun ord siu cudisch da poesias «Rosas e spinas». La serada ei stada bein frequentada ed igl autur e lectur ha delectau siu auditori che ha fatg silsuenter animada mein part dalla discussiun.

— *Il Chor viril Lumnezia conta ella Casa federala a Berna.* Ils 27 da fevrer ha igl enconuschent chor viril lumnezian delectau ils parlamentaris federals cun ina roscha canzuns romontschas che han anflau in grond resun tier ils «cussadents» dil palast federal. Ils Lumnezians han silsuenter giu caschun da discussiunar culs parlamentaris grischuns (mira GR nr. I8/3-3-1989).

Igl ei l'entschatta de fevrer. Da Paris vegn la nuviala ch'ins hagi exponiu ed explicau leu la «cultura retoromontscha», quei fenomen senza cunfins. Occurrenza cun scribents, artists, critichers, cantadurs. Sche pusseivel en dus lungatgs. Quels che scrivan en dus lungatgs («aunc en in auter»), quels ein ils representants ils pli autentics per far capir la situaziun dils Romontschs. E sche quels scribents publicheschan mo ni oravontut en in auter lungatg? «Wer nur romanisch schreibt, bleibt im Ghetto». Aschia duei prof. Iso Camartin, il bab della manifestaziun, esser s'exprimius enviers in schurnalist. Ed jeu hiel tertgau: Paupra quels che scrivan mo en lur lungatg (romontsch)! E sche Goethe fuss staus a Paris — tgeinin fuss siu secund lungatg staus? Mo nus havein buca de tractar il cass de Goethe. Secapescha buc!

Aunc ina gada il «cass Haas». Jeu hiel l'impressiun — era suenter discuors e lecturas — che biars s'altereschian «pervia della baselgia», biars de quels che sehonan schiglioc in quex della baselgia. Mo aschia eis ei savens era en connex cun stadi e societad. Ins s'occupescha de tut quei mo en connex cun ina suletta fasa, quella dil critichem. Donn. Pertgei ei dess auna outras fasas che duvrassen il plaid ed il patratg critic. In bienton depli che mo il critichem verbal e de luverdis.

Afferas. Per semeglia quella de Elisabeth Kopp, anteriura cussegliera federala. Las femnas selamentan e han tema ch'ei mondi per ellas globalmein.

Ina partida ha tema perquei ch'ins savess reclamar: Vus essas stai quels. Gie, igl ei stau biars a sias uras, cura ch'ei han elegiu ella. Ins stuess cumpareglier las gasettas de lu e quellas ded oz. Sch'enzatgi havess giu la gagliardia de dir: Buca quella. Nischizun: In um füss staus in meglier candidat. Paupra quels! «Schlammschlacht!» grevan ei da gliez temps. Exact ils medems che vulan far ussa la dertgira nauscha. La dertgira collettiva. Il trument. La stgiradetgna dado. Mo quei ei la «metoda» de luvrar — buca della «politica», sco ei vegn pretendiu en gronda generalisaziun, mobein da quels che sanit. Aunc ina gada: Adatg de quels che sanit e che han emblidau quei ch'els han propagau e pretendiu l'jamna vargada!

Mo ei va daveras per la confidanza enten nossas instituziuns publicas. Quei ei baghetgs d'enormas dimensiuns. Mo ils fundaments san ins era disfar — sch'eis sto propri esser. Oz ina cul marti. Damaun ina badelada. E lu sa ei capitar. En vesta de talas rescas eis ei impurtont en mintga detagl de defender il bien uorden, quel che dat e mereta la confidanza dil burgheis. Atgnamein ei quei igl esenzial, buc il paterlem politic de mintga di.

En connex cun l'affera Kopp ei aunc ina autra realitat vegnida neunavon: Il fatg che nus havein en nossa biala tiara massa moralists. Ils guardians dils buns usits e della buna moralita. Nus astgein pia star ruassei-vels. Mo buca durmir. Gliez po la veta (publica) buca vertir.

Daco ual quei? La peisa de sentir ina gronda pressiun, il patratg della

— *Votaziuns cantunala dils 5 da mars 1989.* Ils votants dil Grischun han giu da prender posiziun viers treis projects da votaziun. Mo 24,6 pertschien dils votants han priu per bien da separticipar alla votaziun. Ils resultats:

1. Cumpletaziun digl art. 7 dalla constituziun cantunala (dretg da votar e d'eligibladad en fatgs communals cun 18 onns)
Gie 14'291 Na 12'911

2. Cumpletaziun digl art. 1 dalla lescha davart il diever dils dretgs politcs (dretg da votar e d'eligibladad en fatgs communals cun 18 onns)

Gie 14'234 Na 12'920

3. Iniziativa dil pievel davart la cogestiu dil pievel tier la construcziun da vias

Gie 12'528 Na 14'958

— *Ils vischins da Val s. Pieder din na al project d'in implont hidraulic en Lamper-tschalp.* Dapi entgins temps sestentan las Ovras da Sernf-Niederenbach d'ereger in'ovra electrica cun in lag d'accumulaziun a Lampertschalp. Cun 253 encunter 216

vuschs refusan ils da Val la damonda da concessiun (mira GR nr. 21 / 14-3-1989).

— *Radunonza da delegai dalla Renania.* A caschun dalla radunonza da delegai dils II da mars 1989 a Trin han ils delegai dalla uniuromontscha Renania approbau novs statuts. La definiziun digl intschess dalla Renania ei vegnida mantenida sco tochen dacheu sco «part protestanta dalla Sur- e Sutselva». La midada la pli essenziala dils novs statuts pertucca la fuorma dalla radunonza annuala. Enstagl d'ina radunonza da delegai convochescha la Renania pil futur ina radunonza generala, alla quala tuts commembers san far part cul dretg da votar. (mira CP nr. II / 17-3-1989).

— *Decentralisar la tv.* Cusseglier dils cantuns Ulrich Gadient inoltrescha el Cussegl dils cantuns a Berna in postulat cun l'intenziun da decentralisar la tv e da denter auter era translocar la partizun romontscha da Turitg a Cuera. Cusseglier federal Adolf Ogi ei promts d'examinar la proposita ed il Cussegl dils cantuns accepta il postulat senza discussiun ed opposiziun.

destrucziun. Ual ussa che jeu selegrel de mia situaziun. Jeu hael finalmein temps a mia disposiziun, jeu saiel empruar — tut ei per mei emprovas — ded ir pli afuns cun miu patertgar, ded esser pli exacts cun mes plaids, de buca vegin a mauns al-las lunas e variaziuns della euphoria oz e della resignaziun damaun. Tgei grazia, cura ch'il spért ei ruasseivels. Cu tut sa dabantar senza irritaziun e senza grondas aspiraziuns. Mo la grazia ei buc adina e buca dapertut.

La lectura ei daventada per mei pli impur-tonta che zacu. Mo ei ha num esser pli se-selectivs ch'avon. Ins ha buca in spazi illimitau per reflectar, per endriescher, per em-pruar.

Di per di pretendan els — cunzun ils schurnalists, ils students, ils giuvens insumma: Nus essan critics! Quei duei giustificar ina massa. Quei duei era esser ton sco: Nus savein, de tgei ch'ei retracta. Ergo astgein nus constatar e pretender e proponer — e criticar. Secapescha. Mo igl ei aunc buc evi-dent, tgei che quei ei propri: Esser critics. Mo cun ils auters? E cun sesez? Enua ei la cum-petenza de far sco sch'ins savess tut? Quel-la damonda fuss de metter sin la meisa de biars. Mo nua ei la meisa?

Las maschinas de

Ceauscescu vulan spazzar ils vitgs ella re-giun de Siebenbürgen. Ils vitgs audan a 4300 anteriurs Austriacs. Disfar vitgs? Dis-far casas? Ei seigi casas de purs, fetg bialas casas, mantenidas bein, mantenidas «sco la diligenza e la pietusadad». «Wenn diese Gemeinschaften ausgelöscht werden, ist es auch ihre Identität, ihr Brauchtum, ihre

Kirche» (FURCHE nr. 8/24 de fevrier 1989). E tgei vanzass lu? Tgei patratg irraziunal: Spazzar vitgs! Per l'amur de Diu!

Observaziuns mars

L'entschatta mars 1989 ei il niev cusseglier federal Kaspar Villiger vegnius beneventaus e celebraus en sia patria lucernesa. Paucs dis avon era siu amitg Hermann Burger, eminent scribent, morts. Mintgaton rimna la veta sias decisiuns e ses eveniments sin in pign spazi ed en in pign mument. Inevi-tablel.

Ils 5 de mars 1989 ha il pievel grischun saviu decider en dus graus, omisdus sut il tetel: Amplificar ils dretgs burgheis, demo-crazia en carschen. E tgei han els fatg? Ver 25% han priu peda de mirar de tgei ch'ei retracti e de serender alla urna. Ina quarta! Ed aschia vegnan ils dretgs democratics amplificai cheu tier nus. Astgar ir a votar cun 18 onns, quei san las vischnauncas de-cretar. Il referendum encunter credits per vias cantunalias, quei füss stau tschei cass. Ei deva raschuns per esser encunter, bunas raschuns. Mo dil tetel san ins buca propri se-fidar: Amplificar ils dretgs democratics — e lu quels paupers 25%!

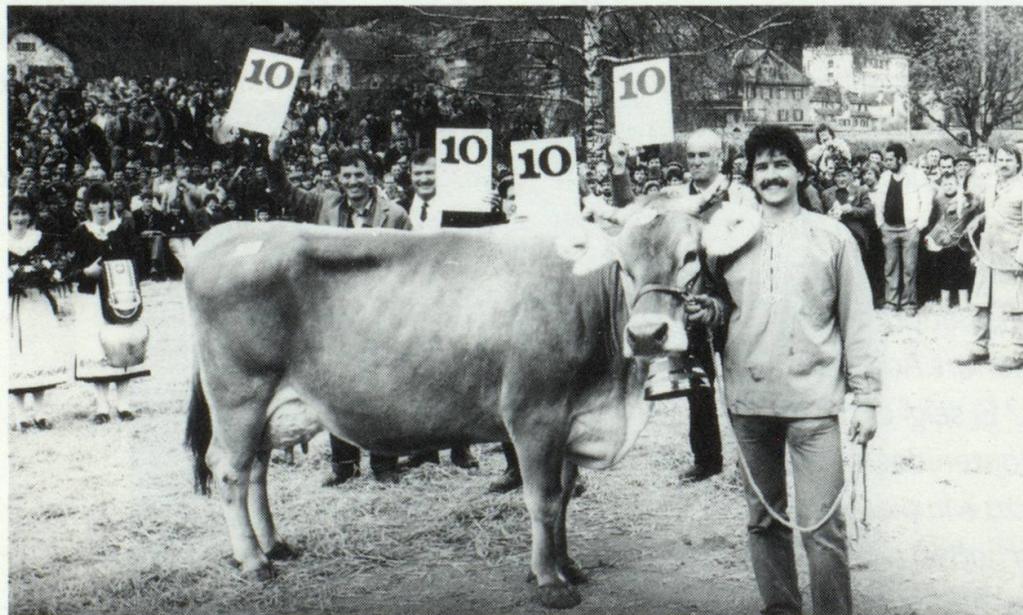
— *Sistiu la dieta cuntradictoria davart il rumantsch grischun.* Suenter ch'il sribent sursilvan Theo Candinas ha attaccau vehementamein ils exponents della Ligia romontscha en ina contribuziun en la Gasetta Romontscha dils 4 d'avrel 1989 ha la suprastanza dalla Romania sistiu la dieta cuntradictoria davart il rumantsch grischun ch'ei stada fixada sils 15 d'avrel 1989 (mira GR nr. 29/II-4-1989 e nr. 30/I-4-1989).

— *Cerchel cultural Vella.* Ils 15-4-1989 ei formaus a Vella il cerchel cultural LA TRAV. Siu intent ei da sustener ed animar la laver culturala a Vella. A caschun da sia emprema radunanza ha il cerchel envidau Ursicin G.G. Derungs da preleger e discuorer davart da sias ovras litteraras (mira GR nr. 37/9-5-1989).

— *Dieta davart il rumantsch grischun a Glion.* Malgrad che la Romania ha giu sistiu la dieta cuntradictoria a Glion han ils ad-

versaris da quei niev lungatg da scartira convocau ad ina dieta publica a Glion ils 15 d'avrel. Quella dieta, stada frequentada da ferm 100 persunas, ha priu ina resoluziun per mauns dalla Romania. Quella resoluziun postulescha in moratori concorrent il rg tochen alla fin digl onn 1990 ed ina definiziun exacta ed obligonta per il rg en tuttas sias applicaziuns (mira GR nr. 31 / 18-4-1989 e nr. 32/21-4-1989).

— *Exposiziun da biestga a Glion.* Sonda, ils 22 d'avrel 1989 ha giu liug a Glion ina gronda exposiziun da biestga ord l'entira Surselva. In pievelun ha dau suatienschia agl invit a quella manifestaziun dils elevaturs da biestga dalla Surselva. Bunamein 300 tgaus biestga ein vegni rangai en las differentes categorias. La culminaziun da quei di dils purs ei stada la tscharna dalla pli biala denter las bialas sursilvanas, numnada mein l'eruida dalla «Miss Surselva». La cuiida ha la vacca Parma da Abraham Buchli da Versomi giu (mira rapport e rangaziun GR nr. 33/25-4-1989 e CP nr. 17/28-4-1989).

En connex cun las discussiuns, che pertuccan il diever, il program e l'introducziun dil Rumantsch Grischun (RG) per il territori retoroman, fuss ei de scriver ina consideraziun davart il tema: «Igl art de far discussiun». Quella remarca duei buca haver in caracter ironic. Anzi. Igl ei pura e ferma realitat.

Discussiuns denter Romontschs, discussiuns che pertuccan lur lungatg, han meins vart giu la fuorma d'alteraziuns e de polemicas. Ei vegn endamen Gangale, de/da e bia auter. Ins sa interpretar quei sco enorma sensibladad, cura ch'ei va per il lungatg. Ei sa era esser in mussament d'interess ni ina expressiun de forzas e d'ina volontad che vegnan neunavon, cura ch'ei se tracta de sedefender, pia ina reacziun che sa esser caracteristica per ina minoritad ch'ei ellas stretgas. Ei entscheiva cun acziuns novas e nunenconuschentas era en lur finamira. Quei fuss ina damonda della informaziun aviarta e reclia, ina informaziun che duess arrivar ad uras. Quei «vegnir ad uras» e «presentar propri las intenziuns» fuss la megliera medischina per evitar la polemica, tonpli cheemoziuns ein en tal connex savens capeivlas e bunamein normalas.

Ils 15 d'avrel ha ina dieta publica concludiu a Glion de buca far uiara, anzi de reprender la discussiun ed il dialog ch'ei — sco in um della politica, in professer, in della Svizzera franzosa ha formulau — nossa sort.

Il caracter dils Romontschs ha sias atgnadads. El lubescha buc adina de revegnir al

disput beinvlent. En ina caussa para quei ded esser reussiu.

Jeu sundel ual vidlunder de leger precautamein e sco adina era targlinond — las Metamorfosas de Silvio Camenisch. Sin pagina 25 de siu cudisch fa igl autur menziun de quei nunemblideivel «bien meini» che remplazza forsa l'oraziun e la liunga reflexiun. Jeu laschel puspei vegnir endamen quels plaids che nossa muma scheva cura che nus bandunavan la stiva per ir a scola ni pli tard per ir en plazza ni sin las vias dils studis e della clamada. Il bien meini — silmeins quei! Quei era manegiau bein e ha cuzzau liung temps. Era en miu manuscret «Ruper e sablun» vegn quei bi e bien plaid a cattar siu pantun.

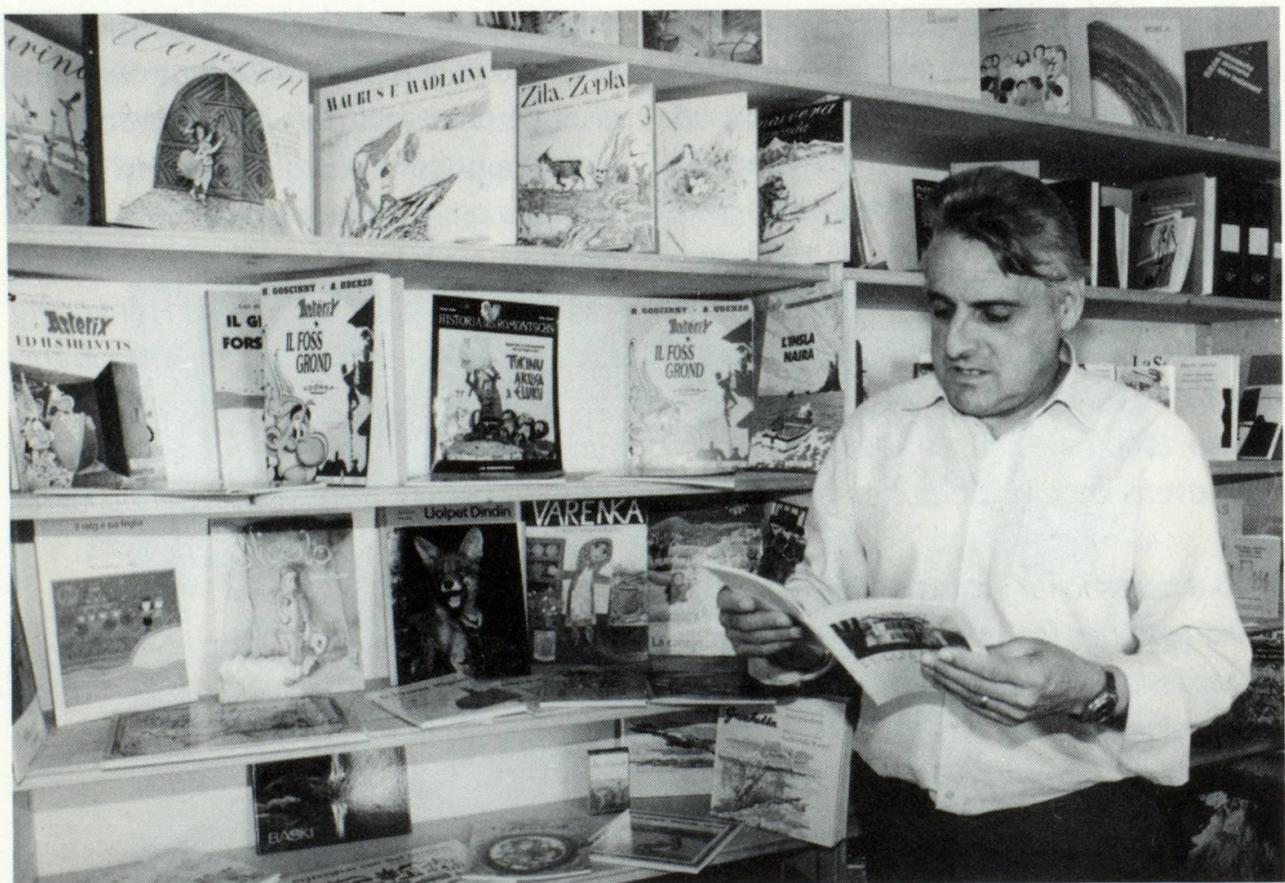
Ils 22 d'avrel ha giu liuga a Glion ina gronda e loscha exposiziun grischuna de biestga: Loschs eran ils purs, era ils giuvens, era las mattauns e feglias de purs; loschs ils organisaturs d'ina exposiziun che ha giu tut las nodas d'ina fista; loscha era l'aura de quei di. Ils cuolms ein aunc cuvretgs da neiv. La primavera ei en retard — e mintgaton vegn in vent anetg e freid giu dalla pezza. Mo ils purs ein tuttina stai loschs de lur exposiziun e de lur vaccas. E dentuorn quella massa glieud che fa buc il pur, mo che ha buc emblidau las ragischs cumineivlas. E tuts eran loschs.

— *Manifest rumantsch 1989.* Ils 12 da matg ei cumparius en la pressa romontscha in *Manifest rumantsch 1989* en favur dil niev lungatg da standard rumantsch grischun. Ils sutsignaders da quei manifest appelle-schan als Romontschs d'acceptar il rg sco lungatg da lectura e da silmeins dar a quel la schanza da sesviluppar e secumprovar (mira GR nr. 38/12-5-1989). Enteifer las empremas sis jamnas ei quei manifest vegnius suttascrets da rodund 1300 persunas.

— *Fundaziun d'ina partida cristiansociala independenta el Grischun.* Dapi gleiti dus onns ha ei dau pli e pli biars disvaris e tensiuns denter la partida cristian-democra-

tica e sia ala cristiansociala. Sonda, ils 20 da matg 1989 ha la gruppazion cristiansociala decidiu cun 43 encunter 6 vuschs da fundar ina partida autonoma. Malgrad ch'ins ei sedecidius da marschar separadamein dalla pcd vul ins nuotatonmeis collaborar da cass tier cass per realisar finamiras cu-mineivlas. Sco emprem president da partida funcziuna Gion Bundi, Cuera (mira GR nr. 41/23-5-1989).

— *In niev center dalla Romania a Trun.* La Romania ei vegnida fundada igl onn 1896 a Trun. Perquei ha ella era eligiu igl ischi sco siu emblem e sco num da siu pli vegli organ da publicaziun. Dapi sonda, ils 27 da matg 1989 dispona la Romania in center d'exposiziun, d'informaziun e da lavur el center dil vitg da Trun. Cheu sesanfla era

Ils 7 de matg sundel jeu staus a Cumin enta Lumbrein. Aschia schein nus: Enta Lumbrein. Daveras. E tgei bi Cumin. Jeu sundel staus leu per duas raschuns: Il Mistral en ufe ci ha giu envidau mei en tutta fuorma (igl ei stau la tiarza ni quarta gada) — e lu mias veglias simpatias per ils Lumnezians, simpatias che van dapi biars onns entochen dadens Vrin ed entochen la pezza de Val sogn Pierer. Quels tgaus interessants, fatschas magras e marcantas, quels purs che fan buca grondas pretensiuns. Quella glisch d'ina cuntrada che sesarva dadens Cumbel sco de vuler arver ina tribuna. Dal Cuolm su neuagiu tonscha aunc ina neivetta de primavera. Mo schiglioc eis ei verd. E duront Cumin hael jeu mussau nies vegl dirigent e musicist Mistral Gion Giusep Derungs vi sin ils cuolms da tschei maun. La pezza en vestgadira alva, mo quei di tut aparti tarlischonta. Sco in glatsch ni sco in veider el sullegl de matg. Aschia ch'ins ha quasi emblidau il decuors dil Cumin. E lu ils cantadurs lumnezians, quels loschs interprets de lur olma sempla, de lur veta senza grondiusas aspiraziuns. La Lumnezia, daveras!

Il Cussegli federal ha ual dau ina decisiun de principi davart la transversala dellas alps, la viafier che duei gidar era il traffic internaziunal de persunas e de rauba da mesanotg enviers miezdi e viceversa. Il Gottard ha triumfau — sco adina e sco quei ch'ins saveva sminar senza strapazzar memia fetg il spért human. Il sogn Gottard, astgan ins bunamein dir, il Gottard che vegn celebraus en

in bien senn patriotic, mo era sco simbol della forza de quels che sustegnan e drovan el: Turitg, il Tessin. Quei Tessin che reusse-scha zun savens per sias aspiraziuns politicas de traffic. Quei Tessin che ha cumpatg mai avunda traffic! Ed il Spligia? Adia Spligia? Pil mument eis ei aschia. Mo entgins Taliens vulan aunc insister e haver lur lingia cun Mesauc. En certs giavischs (e siemis) duei la Surselva haver siu bratsch che tucca enzanua la lingia dil Gottard! E las veglias empermischuns enviers il Grischun?

Oz ei il

Tschespet 60 vegnius. La caschun de puspei far la damonda: Tgei munta in cudisch, in agen cudisch? Sche jeu prendel en mes mauns in cudisch che jeu hael retschiert ni cumprau, perquei ch'jeu vi exnum leger el, eis ei adina sco ina sensaziun ed in regal. Finalmein! lessel jeu exclamar. Cu miu agen cudisch vegn (era finalmein!) eis ei auter. Igl ei scret — ed ussa eis ei mo pli il lectur che ha il plaid. Igl autur ha de quescher e schar ir sco ei va e po. Aschia eis ei adina stau cun mei. Quei ch'jeu hael scret stat scret e vegn mess d'in maun. Igl ei buca miu pli.

Mo per-

tgei hael jeu dedicau quei cudisch ad in amitg? Perquei che Leonard Caduff ei in amitg e perquei ch'ins astga far in plascher ad in amitg. In pign e sempel plascher. Per semeglia en fuorma d'ina dedicaziun. Ei fa era buca donn sche quels ded oz seregor-dan d'ina persuna sco Leonard Caduff. Ins emblida tut aschi spert.

Tschei di hael jeu

consultau in rapport de gestiun dil cussegli dil marcau de Glion. Las radunonzas com-

igl archiv dalla Romania e sia stizun da cu-dischs (mira GR nr. 43/30-5-1989).

Cronica zercladur

— Votaziuns federalas e cantunala dils 4 da zercladur 1989. Ils votants han giu da prender posizion viers treis projects, in federal e 2 cantunals.

Il project federal:

Iniziativa dil pievel «per in'agricultura naturala — encunter fabricas d'animals (iniziativa dils purs pigns)

Refusada el Grischun cun 22'697 Na encunter 15'598 Gie

(Svizra: 773'084 Na encunter 742'207 Gie)

Ils projects cantunals:

1. Lescha da catscha, acceptada cun 22'535 Gie encunter 13'307 Na

2. Lescha davart igl agid en cass da catastrofas

a) Cumpletaziun dalla constituziun cantunala cun in niev art. 43, acceptada cun 25'224 Gie encunter 8'756 Na

b) Lescha davart igl agid en cass da catastrofas, acceptada cun 25'661 Gie encunter 8'622 Na

— 15avla fiesta da musica districtuala a Rabius. 19 societads da musica dalla Surselva cun rodund 700 musicantas e musicants ed in pievelun han priu part dalla fiesta da musica sursilvana a Rabius da dumengia, ils 4 da zercladur 1989. La fiesta ei stada organisada dils musicants da Rabius a moda exemplarica ed era l'aura ei stada idealia malgrad ils schliats aspects. Las produc-

ziuns da concurrenza han contonschiu generalmein in ault nivo, aschia ch'ins astga pretender che la 15avla fiesta da musica districtuala seigi reussida cumpleinamein (mira ils rapports extendi en GR nr. 45/6-6-1989 CP nr. 23/9-6-1989).

— Radunanza da delegai dalla Ligia Romontscha a Vella. Sonda, ils 10 da zercladur ein ils delegai dalla LR seradunai en la capitala lumneziana per lur usitada radunanza da delegai dalla stad. Il rapport annual ed il rendaqueren per 1988 ein vegni accep-tai dils delegai senza discussiun. El center dalla radunanza ei stada la prolungaziun dils conclus da Falera (1984) e Veulden (1986) concernent il diever intern dil ru-mantsch grischun per la Ligia Romon-tscha. Suenter ina discussiun animada mo objectiva e substanziala han ils delegai decidiu da prolongir quei conclus per ulte-riurs treis onns cun 45 encunter 20 vuschs (mira rapports GR nr. 47/13-6-1989 e CP nr. 24/16-6-1989).

— 100 onns Viafier retica. Uonn sa la Viafier retica festivar il 100avel anniversari da sia existenza. Quei giubileum ha ella festi-vau en divers loghens ed en differentas modas e manieras. Sonda e dumengia, ils 10/11 da zercladur ha giu liug ina gronda fiesta giubilara alla staziun da Mustér (mira rapportaschas en la GR nr. 46/9-6-1989 e nr. 47/13-6-1989 e CP nr. 23/9-6-1989).

— Festa centenara 700 onns marcau da Glion. Dils 9 tochen ils 18 da zercladur 1989 ha il marcau da Glion festivau en sempla mo fetg digna ed amicabla maniera sia fia-sta giubilara. La festivitat ha cumpigliau diversas occurrentzas: concerts, produc-

munalas seigien stadas frequentadas da 5-6% de quels e de quellas che han il dretg de votar! Aschia a Glion. Ed autrò? Probabel eis ei dapertut tuttina. Ins ha ils dretgs — ins ei denton buc obligaus de far diever ded els. Mo ei quei tut? Era ils democrats san secumblidar — ed ei vegnan a patertgar che la democrazia ei zun resistenta. Aunc ina gada: Ei quei tut? Esuenter van ei e preten dan che «quels sisum» camondien. Hazra logica.

Daco hiel jeu patertgau quels dis ton sur dils mirs? Perquei ch'jeu hiel giu de s'occupar ils davos diesch onns de vias e mirs? Strusch. Quei sa ei buc esser stau. Ni perquei ch'jeu hiel giu tschei di enta mauns il DU (nr. 6/1989) cun ses rapports, sias historias, sias descripziuns e sias fotografias davart ils Gronds Mirs (Ni: La Mira glia) della China. La China ch'ei daventada quels dis de stermentusa actualitat. Il saung de sia giuventetgna. Sia fatscha nun transparenta. Tgei eis ei stau pervia de quels mirs? Mo inspiraziun per poets e fotografis? Ni insumma, sco ei vegn scret, «ina indescriibilitad»? Las armadas. Las bastiuns. Il sistem militar. Ni vias e comunicaziuns? Ha enzatgi ella historia giu il basegns de crear in monument per tut avegnir? Ein ils Mirs daventai aschi monumen tals ual per quella aspiraziun historica? Ni la schuldada e la puraglia, quei maletg de gronda bellezia, mo era de gronda peisa? Ni ils prischniers? In dargun, che seigi seplaccaus sin ina tiara?

Tgei configuraziuns che pon nescher ord ils Mirs. Ed jeu seregordel de haver legiu il cu dischet de Kafka ils dis avon mes examens

digl atun 1951. Per emblidar tut igl auter. Per haver distanza.
Ed ussa tuornan ils Mirs della China. La tiara che ha peggiau fiug. La tiara che semazza.

Esias aveinas, ils Mirs, ein mortas e pon buca dar albiert, pon buca proteger quels che duvrassen la protecziun.

Observaziunszercladur

La stad ei vegnida cun tutta sia preschient tscha. Suenter jamnas ed jamnas d'aura freida e malemporneivla, fa il sulegl bein. Mo ils purs han era apprezzau e beneven tau las plievgias suenter ch'in vent insistent ha giu schigentau ora la tiara.

Oz ei Vic Hendry staus cheu sin viseta. Sentupada improvisada, mo nuotatonmeins remarca bla. Tgei raschunan dus auturs cura ch'els s'entaupan suenter liung temps? Las actualitads? Daveras, era quellas. La situaziun de nies lungatg, nossas manieras de discutar ses problems, las relaziuns denter quels de nossa posa e quels ded oz? Vic Hendry discuora era della responsablidad dil scribent, e quei plitost sotto voce, mo tuttina cun gronda perschuasiun dil plaid e dils egls. Ed jeu viel animare el cun pretender che nus scribents hagien enten nies scriver ina libertad per debia superiura a quella dils auters. Ei dependa mo, co ei vegn fatg. Jeu supponel che nos discuors hagien buca calau ora sin sava dil hotel.

Insumma eis ei per mei adina stau in deletg ed in confiert de saver discuorer cun persu-

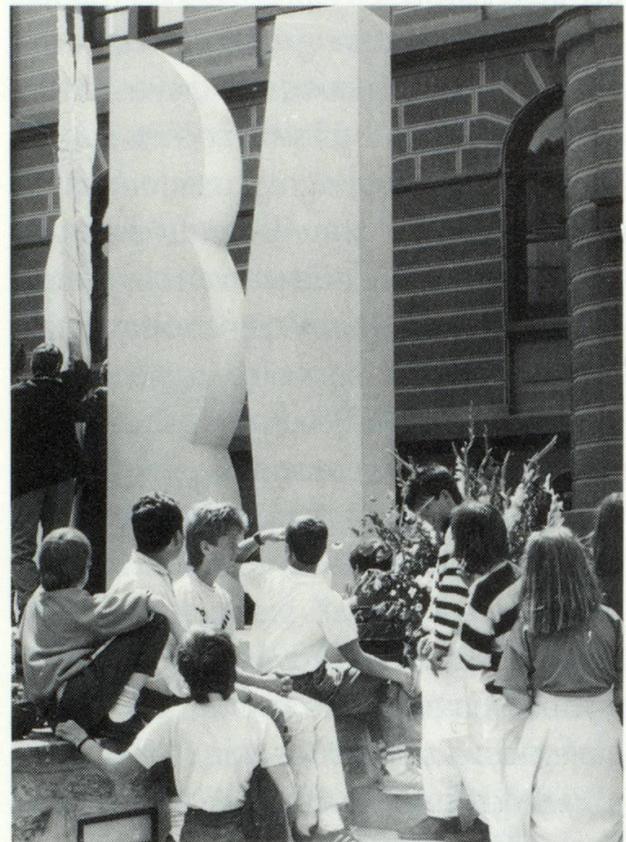
ziuns da teater, survetsch divin ecumenic, act festiv cun la discuvretga d'in monument commemorativ da Mattias Spescha, guidas tras il marcau, fiesta populara en las gassas dil marcau vegl e cun in concert final en la baselgia claustral a Glion. In dalas producziuns centralas ei stada la presentaziun dalla cantata festiva «Il flum e la cruna» tenor in text da Donat Cadruvi e cumponida da Gion Giusep Derungs Cuera (mira presentaziuns, programs detagliai e rapportaschas en la GR nr. 46/9-6-1989 e nr. 47/13-6-1989 e CP nr. 23/9-6-1989 e nr. 24/16-6-1989).

— *Cerchel musical sursilvan.* Sut quei num exista dapi entgins temps ina nova formaziun da musica sut la direcziun da Corsin Tuor. Quella formaziun ha la finamira da sunar cumposiziuns pretensiuses per instruments a flad. Lur emprem concert han els dau ils 23 da zercladur 1989 ella baselgia parochiala s. Gion a Mustér.

— *Fundaziun d'in'Uniun rumantsch grischun.* Mesjamna, ils 14 da zercladur 1989 han Romontschs da tuts idioms fundau a Cuera in'Uniun rumantsch grischun (URG). Quella ha en emprema lingia gl'intent d'informar davart il niev lungatg da scartira, da promover siu diever en la communicaziun surregiunalala e da sustener acziuns e lavurs en favur dil rumantsch grischun. Sco emprema presidenta ei vegnida elegida dunna Rina Steier da Savognin.

— *82 pertschien dils hospes che visetan la Surselva ein cuntents cun la purschida.* Quei ha l'uniun dils directurs da traffic constatau e comunicau a caschun da lur

radunanza annuala (mira GR nr. 53/4-7-1989).

Cronica fenadur

— *Ni Gottard-ost ni Ypsilon.* Il tunnel da basa tras il Gottard ei pil Cussegl federal d'emprema prioritad. Fetg trumpadas da quei ein las regenzas dils cantuns dalla Svizra orientala, ferton che la populaziun ha reagau sin quella decisiun cun paucasemozioni. Ils Tuatschins denton teman che la realisaziun da quei project savessi purtar malengasis ed immissiuns per lur vallada, cunquei ch'igl ei previu in grond deposit da material dil tunnel en Val Tujetsch.

— *Center per l'informaziun professiunala a*

nas dil plaid, digl art e della musica. Cun quels paucs ch'ein d'entuorn. Jeu seregor del de Guglielm Gadola, d'Alfons Maissen, de Toni Halter, de Peder Cadotsch — e buc emblidar nies famus P. Alexander Lozza. Mintgin sesez, mintgin cun ses agens patratgs e cun sias finamiras. Contas bialas uras hiel jeu passentau si Flutginas. Fatgs de professiun, mo oravontut la filosofia de nossa veta, las funcziuns digl art, la persuna dil creader. Con bi che quei ei stau. Era quei ei vegniu endamen sin via a casa.

Observaziuns siadora en praus e pradas alpinas. Quei tuna sco ord la bucca d'in poet romanticont, mo igl ei sempla realitad. Per semeglia ina spassegiada sils cuolms de Flem, lu da Spalegnas ora enviers Scheia. Ina egliada encunter miezdi lai percorscher il Péz Fess e tutta la Signina en gronda maiestad, mo era igl uaul che para de viver senza cunfins. Esper via las fluras en colurs nundumbreivlas, pli biaras e pli bialas che tutta nossa admiraziun. Ed jeu tratgel: Con paucs che vesan quei. Con biars ch'ein tschochs en lur petra indignazion e tristezia. E con leds ch'jeu sundel, jeu che vesel quei scaffiment sco sch'el fuss fatgs ozenda maun da baul.

E lu la glieud sin la terrassa dil hotel. Pil mu ment mo dus che paran ded esser mets. Ch'ei hagien de dir nuot in a l'auter. Aschia eis ei per biars. Maridai, viaden els tschun conta ni sisonta. La veta ei forsa vargada. Ei strusch miran pli in sin l'auter. Ei va vess d'eruir lur lungatg. Entgins plaids pli u meins casuals relatan ch'ei seigi il lungatg talian ch'ei schiglioc aschi vivs e fermes e me-

lodius. Mo cura ch'el sto quescher, eis el pli morts che tuts ils auters.

Quels paucs plaids, ch'els han murmignau viadora el vit, han schau udir mei che la vusch della dunna, bracca e gnacca, seigi pli bassa che quella digl um.

Aschi pauc drova ei per che la situaziun daventi ridicula.

Forsa fuss era quei stau enzatgei per Silvio Camenisch e sias Metamorfosas. Daco ch'jeu vegni adina sin quels poets? Metamorfosas hiel jeu ual finiu de leger. Jeu sundel satisfatgs. Ed ils poets ein paucs cheu en nies contuorn. E buca tuts ch'jeu lessel allegar.

Observaziunsfenadur

Paucas libertads ein aschi dispiteivlas e paucas vegnan stratgas vi e neu sco la libertad della pressa. Ina nova pussonza sedrova era per novas dimensiuns de quella libertad. Ella garegia bunamein ina nova posiziun extraordinaria enteifer igl uorden legal.

A Genevra ha ina dertgira trau treis gasettists che dueian haver insultau in inquisitur. La reacciun de numerus schurnalists — buca de tuts — ei stada quella d'adina: Dapi il cass Kopp regi la tendenza de metter si buccari allas gassetas. Ei quei tut? Igli ei bein lubiu de criticar sentenzias giudizialas, mo condiziun ei adina ch'ins enconuschi il cass (ed ils acts) en tuts detagls e ch'ins pretendi buc in auter e meglier dretg per la mass media. La practica de nossas dertgiras ei — enteifer igl uorden — a mia idea zun favo-

Risguard pretenda!

1988: Iniziants dil Grischun central e dalla Surselva de-muossan grond interess da candidar per in campiunadi mundial da skis alpin 1995. Mintgin per sesez. Ei vegn mess fil en guila. En omisdus loghens audan ins dils iniziants ch'il pievel stetti serradamein davos lur ideas («... Diese Kandidatur wird von allen direkt und indirekt Beteiligten unterstützt» scrivan p.ex. ils iniziants dalla Surselva).

Mars 1989: Alla votaziun laian las vischnauncas dil Grischun central Vaz/Vaz-Su e Riom-Parsonz ir dalla glatscha giudadora la damonda per in credit da 50000.— francs, quei en proporziun da 2:1! La candidatura era vegnida sustenida denter auter dallas suprastonzas communalas. L'opposizion encunter il CM ei sefatga valer cunzun da vart dils giuvens (BZ., 8-3-1989).

Avrel/matg 1989 en Surselva: Las suprastonzas dallas vischnauncas da Laax e Breil sedecidan da star en per la candidatura senza dumandar «l'autoridad suprema». Tenor statutas dallas vischnauncas ei quei «ils votants e las votantas». Il pievel hagi da prestar nuot finanzialmein ei gl'argument da lur decisiun. Che era ils iniziants sezs ein encunter ina votaziun dil pievel che dumandass schebein la glieud giavischii in CM san ins ussa prender ord plirs artechels dalla pressa grischuna (p.ex.: BZ., 8-3-1989, BZ., 20-II-1989).

Ils iniziants publicheschan treis atgnas gassetas che s'adresseschan alla glieud dalla Surselva. Sut in vel verd dueian ellas propagar l'idea dalla candidatura. — Glieud che marmugna. — A Flem dat ei ina sera da disput denter opponents ed iniziants (17-II-1989), alla quala ei vegn pretendiu da pliras varts ina votaziun en caussa. Ei suonda differents artechels ella pressa regionala e grischuna encunter la candidatura.

Ils 21 da november presentan ils iniziants lur mascotta: Ina caura.

Las vuschs che san buca s'identificar cul moviment dils iniziants davantan adina pli numerusas. La tema da prender posiziun ufficialmein ei denton memia gronda.

Ils 28 da december 1989: Indigens che han survegniu plaunsiu mo seguir avunda dil turschem demagogic se-formeschan, defineschan lur posiziun publicamein ella pressa locala e sedecidan dad informar la glieud davart las consequenzas negativas ch'in CM clamass, da pretender ina votaziun e da combatter in CM aschi ditg che:

— la Surselva ha buca sligiau ils problems da traffic — la Surselva ha buca reglau rigurusamein il bagheggiar secundas avdonzas — la politica da turissem pren buca dapli risguard dils indigens, dalla cultira e cultura che quei ch'ei vegn mussau p.ex. el niev plan directiv dalla Surselva el qual era il campiunadi mundial ei integratus.

Francesg Friberg

Campiunadi mundial da skis en Surselva

Dapi il november 1988 sefatschenta ina gruppa d'iniziants cun campiunadis da skis en Surselva. Sco lo-ghens da cuorsa han ins tscharniu Breil per las damas e Laax pils umens. Tuttas staziuns da skis dalla Surselva ein denton involvadas el project tras l'organisaziun dils trenaments e cun dar albiert.

Daco in campiunadi mundial?

Nossas pétgas economicas ein enconuschentas. La pli impurtonta ei il turissem che fructifichescha la branscha da bagheggiar, il commerci, la sparta da survetschs naven dalla banca tochen tiel hotel. U getg cun auters plaid: Il turissem garantescha alla gronda part da nossa populaziun tons e tons posts da lavur. Quei ei il stadi dad oz. Damaun vegn la concurrenza digl exterior pli e pli gronda. L'Austria, la Frontscha e l'Italia subvenziuneschan entirs projects turistics per migliurar la purschida turistica, ferton che nus sciffin adina dapli leschas ch'impedeschan il tener pétg culs auters . . .

Aschia sto l'economia sezza s'engaschar per in'existenza egl avegnir. Quei sa e sto daventar cun investiziuns, cun acziuns da promozion. E per exempl cun in campiunadi mundial.

Sur dallas finamiras . . .

En Surselva han ins gia organisau bia cuorsas da skis internaziunalas. In campiunadi mundial ei per part il medem. Mo che pliras cuorsas seconcentreschan sin 15 dis e ch'igl interess dallas medias digl entir mund ei pli gronds.

La concordanza cugl ambient? In'impurtonta damonda. Negin fuss pil campiunadi, sch'ins stuess scaffir a posta per quel pistas cun pinar uaul e planar entiras pradas. La Surselva ei sco sulet candidat ella confortabla situaziun che tuttas pistas e l'infrastructura ein gia oz avon maun.

Tgei cuntergi pia aunc allas finamiras da vuler mussar si ch'igl ei è oz aunc pusseivel da cumbinar svilup e natira senza far donn a quella? E savend ch'ei va per garantir a nus in'existenza era els onns 2000. G.A. Chevallaz ha getg da cuort: «Engaschi ei oz strusch pusseivel pli. Nies stadi vegn paralisaus». Lein nus veramein quei? Strusch! Ei drova plitost motivaziun ed optimissem per saver agir pil futur. Campiunadis mundials san esser ina buna basa persuenter. E per quei selegrein nus che varga 500 convischinas e convischins ein s'annunzial entochen oz per cuntionscher communablamein culs iniziants quella finamira.

Marcel Friberg

reivla enviers las gasettas, il radio e la televi-
siun. Dapli drova ei buc. Ei dat ni leschas ni
principis d'auter uorden che vertessen de
far excepcziuns en favur d'ina part della
glieud (gasettists) ed en disfavur dils auters.
Era igl um cumin ha ses dretgs, ses interess
e sias libertads.

Paucs dis pli tard ha in auter gasettist ro-
mand pretendiu ch'l politicher austriac
Haider, capitani dils Liberals, seigi staus en
nossa tiara en cumpignia de Le Pen e Schönhuber.
Era Haider seigi in extremist della
vart dretga. Mo Haider era il medem di a
Viena per far leu sias conferenzas. E nies
schurnalist? Ei retracti probablamein d'ina
errur!

Tut quei daventa en num e sut la protecziun
della libertad della pressa ch'ei — per ina
democrazia — impurtonta e necessaria,
mo buca fatga per igl abus. Il pli grond ini-
mitg d'ina libertad ei siu maldiever.

Oz sa dr.
phil. Gian Caduff, nies anteriur bibliotecari
cantunal, festivar a Cuera siu 90avel nata-
lezi. Igl ei buca mo de gratular e d'admetter
ad el tuts buns giavischs, mobein era de se-
regurdar de sia premura e de sia lavur cul-
turala: Igl autur d'ina impurtonta ovra da-
vart las Cumpignias de mats en nies Can-
tun, era igl autur de fina lirica, era in spért
critic e versau. Era quel che ha tscha di la
mussau ch'el hagi interess de quei che no-
vas generaziuns de Romontschs fetschien
ni tralaschien.

Eis ei buca zun significativ per nies temps
che tut va aschi spert en emblidonza? Buca
mo las Cumpignias de mats ein mortas, era
ils nums de buna e meriteivla glieud van en

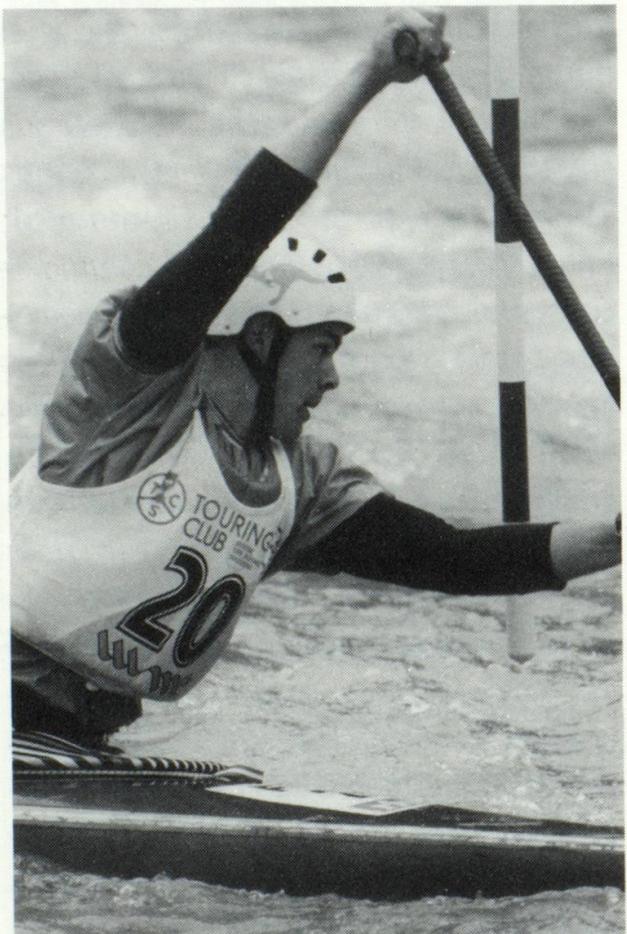
emblidonza per ina generaziun che ha
cumpatg auters interess.

La Frontscha sere-
gorda de «sia Revoluziun» d'avon 200
onns. Ella fa quei d'ina vart cun grondas fe-
stivitads e da l'autra vart cun saver che la
Revoluziun ei — suenter 200 onns — aunc
adina buc in eveniment che sa rimnar ils
Franzos en ferma unitad. Era quella Revo-
luziun ha giu sias fatschas zun differentas,
era sch'il president actual della Republica
sesprova de far capir ch'ils treis grondas prin-
cipis della Revoluziun seigien cantlis de far
ordlunder ina unitad.

Duront quellas festivitads teissel jeu prua-
mein vinavon vid mia atgna idea della liber-
tat persunala e politica aschia sco jeu
gaudel e drovel ella en miu patertgar e luv-
rar. E miu luvrar ei pli che mai il scriver. Igl ei
buc impurtont che e tgei ch'jeu saiel ed ast-
gel scriver. Impurtont ei che jeu haiel mias
libertads de far quei. Dapi entgin temps
sentel jeu quei pli concretamein che zacu:
Enten saver scriver e publicar e communi-
car sesaulza la valeta idealia de mia persu-
na e de mia lavur considerablamein. Tgi less
impedir mei? Jeu sentel quella pli ferma
glisch enten miu patertgar sco in enorm
progress. Cunzun sche jeu audel ual ussa
che auturs ed anteriurs ministers ella tiara
dils Tschecs vegnan mess continuadamein
en fermonza senza ch'enzaghi expliceschi
il pertgei e perco. Ins sa ei: Els che scrivan e
tschontsch e publicheschan astgan buca
duvrar lur libertads. Quei ei buca mo ina no-
tizia, anzi ina tresta realitat en numeru-
sas tiaras era della Europa. (Avon paucs
onns ha in pur vuliu explicar a mi, daco che

Domat. Suenter Glion e Cuera dispona uss era Domat d'in center d'informaziun professiunala. El sesanfla alla Via nova 30 ed ei vegnius inauguraus quels dis da cuseglier guvernativ Joachim Caluori. Quei survetsch stat a disposiziun ton a scolars e giuvenils sco als carschi.

— *Cuorsas internaziunalas da canu en Sur-selva*. Sonda e dumengia, ils 22/23 da fe nadur ei Tavanasa staus el center dall'elita mondiala da canu. Sco precampiunadi mundial dils juniors eis ei vegniu menau atras sil Rein cuorsas internaziunalas. Ellas han giu la funcziun d'examinar las qualitads dil comite d'organisaziun (mira GR nr. 59/25-7-1989).

Cronica uost

— *Ina giubilara da 100 onns a Flem*. Ils 14 d'uost ha dunna Anna Tuor Vanoni saviu festivar a Flem siu 100avel di da natalezi. La giubilara ei carschida si a Flem e Glion ed ha passentau biars onns da sia veta a Neuchâtel. Dapi tschun onns eis ella cus-sadenta digl asil da vegls a Flem, nua ch'ella ha saviu festivar en buna sanadad e da cumionza cun sia famiglia ina biala fiasta giubilara.

— *† Divisiunari Rudolf Cajochen*. Ils 23 d'uost 1989 ei divisiunari Rudolf Cajochen da Ruschein/Domat morts tut surura en siu liug da domicil a Domat. Il trapassau ei in dils paucs Sursilvans che ha fatg ina gronda carriera militara. Igl I. da schaner 1989 ha el surpriu il tgamun dalla divisiun da muntogna 12. Igl officier engaschau e fetg renconuschiu ha specials merets ch'ins ei uss sil precint d'introducir unitads romontschas en il reg 36 (mira ils divers necrologs en la pressa grischuna uost/settember 1989).

— *Giugs retics a Savognin*. Ils 5avels giugs retics ein vegni organisai en la capitala da Surses. La culminaziun da quels giugs sportivs ei mintgamai la stafetta dils cumins. La squadra dil cumin da Trin gudogna quella concurrenza per la tiarza gada, quella da Cuera fa il 2. rang, Alvaschein il 3. e quella dil cumin dalla Foppa il quart rang.

— *Reavertura dalla scola a Surcuolm*. La primavera 1977 ha la vischnaunca da Surcuolm stuiu serrar definitivamein sia scola per munconza da scolars. Ils paucs scolars da Surcuolm ein stai sfurzai da frequentar

ual la tiara allegada sappi «cun siu sistem» buca tolerar las libertads dils singuls. Ses arguments eran logics e vegnan deplorabla mein con-firmai vinavon. Ed ils Franzos fan lur fiastas!

Observaziuns uost

Igl ei il bi temps ded ir siper ils cuolms e de mirar quei che la stagiun porscha en tonta abundonza. Tscheu e leu retegnel jeu mes pass per admirar ils praus e lur fluras. Las fluras ch'ein per mei senza num. Jeu hael forsa mai udiu lur nums e forsa era embildau els. Puspei ina sperdita de miu lungatg. Mo ei vonza igl essenzial: La bellezza infinita de quella scaffiziun. Cura che biars auters vegnan e vargan senza far adatg, sepusel jeu aunc adina encunter in rieven ni encunter in crap per buca veginr disturbaus. Tutei sensaziun. Vi leu amiez la palu sgolan las minas. Ei tegnan siadora ils tgaus per mirar entuorn e salidar nus auters. Cura ch'ei scrolan ils tgaus e culiazs, eis ei sco sch'ei fuss ansolas ni tschuts che fan termagls en in prau. Ei fuss aunc bia semeglias e deletgs. E cura ch'jeu lessel scriver ina poesia, eis ei sco adina: Igl intent ei bials e gronds, gronda ed attractiva era l'idea. Mo lu va ei vess. Ela finfinala eis ei desillusiu sco adina cura ch'ei vul buca reussir de dar alla realisaziun silmeins ina part de quei ch'era stau idea e patratg.

Dapertut, nua ch'igl ei bi, ein era las limitas. Forsa senta il pictur quei il meglier, ni il poet, ni era tuts quels che miran sapientivamein e che vulan allura dar caschun

agl agen spért de s'exprimer e de semanifestar.

Eis ei mo casualitat ch'jeu legel ual quei (e co) Rilke ha scret sur de Auguste Rodin, entgins plaidis ch'ins duess salvar: La lavur infinita; la carezia de quel che lavura (igl artist); il «far bein» sias lavurs, far ellas cun buna cunscienzia. Elu, quei che jeu viel e stosel emprender: La pazienza. Quei che ha muncau e ch'ins stuess emprender ed exercitar entochen ch'ils egls ed ils mauns fan mal.

Tgei manegia igl uost? — Oz sundel jeu staus a Cumbel sin viseta tier Sur Felici Maissen. Jeu hagi fatg grondas empermischuns — ed ei fuzzi stau uras de veginr pli baul.

Daveras, ei dat persunas, paucas persunas, cun las qualas ins duess discuorer, endriescher, cumpareglier las experienzas e las opiniuns. Jeu seregordel dils frequents discuors cun Alois Carigiet, Guglielm Gadola, Alfons Maissen ed auters. Mintgin ha giu sia impurtonza, sia influenza era. Ed els laian percorscher ch'ei fuzzi bi e bien de saver che lur «agens» seregordien de lur lavur. Buca cun grondas manifestaziuns, mo schar veginr endamen. Era Felici Maissen havess, sch'ins pren notizia de sia enorma e conscienuisa lavur per la historia, quels merets ch'ei drova cumpatg per ch'ins stetti eri in mument, miri siñ els e sedamondi, tgei che quei tut possi muntar.

Tgei bi di en Lumnezia. Ed en casa pervenda da Cumbel!

Quels dis ei vegniu reclamau repetidamein en gasettas che las autoritads cantunalas hagien buca dau

la scola el vitg vischinont da Flond. Cun l'entschatta digl onn da scola 1989/90 vegn la scola inferiura puspei aviarta cun 5 scolars. Pils proxims onns garantescha il diember d'affons che van aunc buc a scola, che quella sa vegrir mantenida.

— Dr. Donat Cadruvi prelegia a Trun. Suenter haver bandunau la politica daventa Donat Cadruvi puspei pli activs sil camp litterar, in fatg che vegn segiramein beneventaus da biars. A Trun ha el prelegiu prosa e poesias aunc buca edidas. Igl interess davart dils auditurs seigi staus gronds.

— Scola mercantila Surselva a Glion. Quella scola ei vegrinda aviarta ils 21 d'uost 1989 cun treis partiziuns: scola media commerciale, scola commerciala professiunala e scola professiunala da vendita. La nova partiziu da scola media commerciala sa vegrir aviarta cun 21 scolars. Las treis partiziuns dalla scola mercantila Surselva han obteniu in suttetg provisori en las localitads digl institut s. Giusep a Glion. Cun quella nova scola eis ei vegniu creau ina nova pierta fetg desiderada per la giuventetgna sursilvana.

Cronica settember

— Terminau il mir da fermada a Pigniu. Dapi entgins onns vegn ei luvrau vid quei mir da fermada ch'ei ina part essenziala dallas ovras electricas da Glion I. Il mir da fermada sesanfla sin in' altezia da 1450 m sur mar, ei 40 m aults e retegn 7 milliuns m³ aua. L'aua vegn utilisada en la centrala a Glion (mira GR nr. 77/26-9-1989).

— Emprem vocabulari romontsch ord la casa editura Langenscheidt. Quella renomada casa editura da Berlin e Minca edescha vocabularis en numerus lungatgs mundials. Per l'emprema gada ha la filiala a Turitg ch'exista dapi 25 onns rescau dad era edir in vocabulari romontsch. Ei stracta dil «Pledari rumantsch grischun» staus edius tochen uss dalla Ligia romontscha.

— Il tunnel da pilot per l'untgida da Trin ei perfuraus. Ils 22 da settember eis ei stau aschi lunsch. La maschina gigantica ha perfurau enteifer ca. miez onn in tunnel da pilot da 3 m diameter da Trin Mulin tochen egl ost da Trin vitg, in tunnel da ca. 2 km lunghezia. Uss retract'ei aunc da slargiar quel alla dimensiun previda da ca. 9 m diameter. Sche tut va tenor plan duei l'untgida dil vitg da Trin esser promta pil traffic la primavera 1995 (mira CP nr. 39 3 39 / 22/29-9-1989).

— Votaziuns cantunala dils 24 da settember 1989. Ils votants dil Grischun han giu da prender posiziun viers quater projects da votaziun. La partiziu alla votaziun ei stada cun mo 15.4 pertschien bassa sco forsa aunc mai. Ils resultats:

daners per quei e per tschei, snegau subvenziuns tscheu e leu. Ina curiosa canzun. Secapescha ch'il stadi rimna e distribuescha daners. Mo ei dat glieud che vul far grondas interpresas (culturalas, sco ei dian), senza sedumandar, co quei vegni pagau. Ed ei drova, sco F. Dürrenmatt ha manegiau enzanua, daners perfin per far teater. Mo forsa ei enqualin leds de haver silmeins en quella fuorma e cun quels «arguments» ina buna caschun per reclamar e protestar. Era quei stat scret sin il frunt de nies temps modern.

Tgi ch'ei vilaus, quel ha applaus. Tgi che provochescha, quel ha (per ses cudischs) pli grondas ediziuns.

Aschi sempel eis ei cumpatg per ils auturs. Silmeins sco Friedrich Dürrenmatt scriva e sco Marcel Reich-Ranicki commentescha (*Deutsche Literatur in West und Ost*, pag. 173).

Ins savess bein avunda, co e sur de tgei scriver, sch'ei mass mo per igl applaus e per las ediziuns. Mo ei va honestamein per enzagtegi auter. Quei ch'era entgins Romontschs, auturs ed auters, stuessen emprender plaunet.

Bernhard Luginbühl, che lai organisar ina exposiziun de sia plastica de fier, manegia: «Per mei eis ei vargau. Jeu hiel giu 60 onns. En la cultura san ins buca vegnir pli vegls».

Calar cun 60? Sche tuts havessen fatg quei? E cun tgei raschuns? Cala il talent, cala la motivaziun?

Luginbühl ha duvrau generalmein in plaid che duei cumpatg valer per la generalitat. Mo ins sto saver che buc in plaid de quest

mund ha ina valeta generala, ina muntada per tuts.

Aschia ch'jeu savessel esser calmaus ...

Ins

seregorda ufficialmein de quei ch'ei daven-tau avon 50 onns: Per nus la mobilisaziun. Ins duei seregurdar de quei temps che havess saviu esser era per nossa tiara la dis-grazia totala. Ei dat denton glieud che pre-tenda ch'ei seigi festivitads. Ins vegli festivar l'entschatta della uiara. Quei ei l'emprema interpretaziun. L'autra ei quella: En cuort vegni il pievel a stuer decider, schebein el ve-gli mantener ni dismetter sia armada. Camps infiniti per arguments, mo era per desinformaziuns e stgisas.

Factum ei quel: Avon 50 onns han las ar-madas de Hitler entschiet a sclavinar in pievel suenter l'auter. Nus essan mitschai. Ei vegn ad esser ina realitat che nossa voluntad de vuler sedefender «encunter tgi ch'ei seigi» ha era giu sia muntada. Quella voluntad se-manifestava en fuorma de nossa armada e de quei pievel, umens e femnas, che stevan davostier. Buca biars eran d'in auter avis. E posteriurmein eis ei buca fetg historic de vu-ler snegar e dubitar e zambergiar ils fatgs entochen ch'igl ei zanistrau.

Mo in auter problem ei evidents: Quels ded oz vegnan a haver lur difficultads de saver s'imaginar, co ei era stau lu. Quellas impres-siuns san buca vegnir translocadas e trans-portadas cun cudischs e plaids e cronicas, aschia ch'ei dat enzanua in foss de nun-informaziun. Ed ual cheu entscheivan ils du-bis, entscheiva lu era ina opposiziun encun-ter la defensiun militara della tiara, encun-ter nossa armada e nies sistem de sedefen-

1. Lescha davart economisar ils rumians Gie 14'069, Na 2'884
2. Lescha davart il promover la tgira da malsauns (revisiun parziale) Gie 15'144, Na 1'771
3. Lescha davart la promoziun d'asils per vegls (revisiun parziale) Gie 14'945, Na 1'963
4. Concordat davart la controlla da medi-

caments Gie 14'426, Na 2'226
 — Fiug liber per la piazza da tir en Val Cristallina. Quella piazza da tir che cumpeglia numerus baghetgs ei veginida surdada ils 29 da settember alla gruppia per survetschs d'armaziun. Ils novs stabiliments, erigi enteifer ils davos dus onns, vegin a survir egl avegnir all'emprova da muniziu ed all'examinaziun da carrs armai.

Cronica october

— *Rapport final dalla gruppia da lavur per ina gasetta romontscha quotidiana.* Quels dis ha la gruppia da lavur Casa Stapfer che ha studegiau las pusseivladads per realisar

ina gasetta romontscha quotidiana presentau siu rapport final. Sco quei ch'ils commembbers da quella gruppia han punctuau, duei quei rapport da ca 40 paginas formar ina basa per las discussiuns e las decisiuns che han da suandar ussa par-

der. Po la votaziun de quest atun finir aschia ni aschia, buca tuts san seregurda e buca tuts san beiber ord las fontaunas dellas atgnas experienzas. 50 onns ei in temps de pauc, mo el ei cumpatg gronds avunda per caschunar differenzas e disputs per tut nies avegnir.

Tschei di ei divisiunari Rudolf Cajochen, in um de Ruschein, morts tut anetgamen. Quei trest cass, trests perquei che sia mort ei vegnida anetgamen dad esch en, surprendend la famiglia, ils amitgs ed ils biars enconuschents dil defunct. Quei trest cass autorisescha en quest liug ina menziun en quei senn:

Ins ha sia idea dils offiziers. Siu maletg, per dir aschia. Quei maletg ei buca fetg differenziaus. Ins ei staus schuldau e mira las caussas empau alla maniera generala — era pervia de certas experienzas.

Mo ual cheu eis ei de constatar quei ch'ei stau remarcabel el cass de divisiunari Cajochen: Ins haveva l'impressiun e saveva verificar, co el sespruava de buca piarder il contact personal e direct cun «sia glieud», cun nossa glieud, cun nossas vischnauncas. En situaziuns de pasch ed en situaziuns de catastrofas.

Cura ch'in divisiunari patratga ed agescha aschia, lu eis ei era in fatg che mereta ina menziun engrazieivla e de respect. Igl ei era ina observaziun agl ur dil temps.

Observaziuns settember

A Turitg han pliras persunas sursilvanas exponiu lur products digl art e digl arti-

sanadi, ina summa d'impressiunonta inspiraziun e significaziun. Jeu ni viel ni saiel enumerar quellas ovras ed ovretas ni lur originalitat ni quei che lur auturs pon empermetter per igl avegnir. Mo igl ei d'allegar duas experienzas: Primo quella presentaziun cumpacta d'ina regiun ch'ei habla de mussar ina fatscha bia pli biala, fina e curteseivla che quella che vegn attribuida ad ella per ordinari, quei stigma politic ch'ei per enqualin il sulet mussament d'identidad sursilvana. E lu quei entusiassem ch'in pievel numerus, agens ed jasters, oravontut denton nossa glieud giu ella Bassa, ha manifestau duront l'exposiziun e las produzioni musicalas e litteraras che han accumpignau l'occurrenza. Enzennas de pasch e satisfacziun, pli bialas e pli autenticas che las pli fermas proclaimaziuns de nies temps e sias teorias.

Atun, temps de premis e distincziuns. Ni era buca. Puspei han ils decrets della Regenza, che attribuescha tenor lescha — sin propostas d'ina cumissiun de cultura — premis de different uorden, meinsvart era il premi cantunal de cultura, leventau malaveglia e critica. Ils davos onns ei vegniu criticau che la Regenza concedi buca mintga onn in tal premi, sco sche las prestaziuns ed ils merets dependessen dal calender. Ord quella critica surgescha allura la pretensiun ch'ina autoritat politica procedi tenor principis politics (ch'ein per biars a priori principis buc objectivs) e ch'ei vegni decidiu cun prender risguard dretg e seniester. Cheu viel jeu francar mo ina damonda: Tgei instanza duess lu decider e tgei instanza dess la garanzia ch'ei vegni deci-

tenent la realisaziun d'ina gasetta ro-montscha quotidiana (mira presentaziun dil rapport GR nr. 82/13-10-1989 e CP nr. 41/13-10-1989.)

— La staziun da Valendau — Sagogn sco decor d'in film engles / american. Il renomau regissur da film Tony Palmer ed il buca meins enconuschen star da film Ben Kinsley ein vidlunder da realisar in niev film cul tetel: *The children* (ils affons). Quei film relata da dus consorts che an-flan novas cumpontentas da convivenza cun affons. Per realisar quest film han ins duvrau per certas scenas ina cuntrada aunc intacta sco avon ca. 60-70 onns. La Ruin'aulta cun la staziun da Valendau-Sagogn (el film porta ella il num «Palmieri») ha giu la quida da survir sco culissa per certas scenas. Commembers dalla gruppera da teater da Glion han astgau collavurar sco acturs e statists duront quellas scenas (mira GR nr. 83/17-10-1989.)

— Greva disgrazia da helicopter en la Ruin'aulta. Mesjamna, ils 18 d'october 1989 ei in helicopter, traversond la Ruin'aulta sut Flem — Trin, collidaus cun in conduct d'electricitat e curdaus ella profunditad en la vischinanza dalla staziun da Trin. Il pilot, in industrial dalla Bassa e las duas giuvnas passagieras indigenas, ch'ein vegnidas envidadas dil pilot a quei sgol, han piars lur veta.

— *Incendi a Ruschein*. Gievgia marvegl, ils 19 d'october 1989 ei la scrinaria e lennaria all'entrada dil vitg vegnida devastada totalmein d'in incendi. Ils baghetgs en la vischinanza ein vegni scumpentai, essend ils pumpiers da Ruschein stai ladinamein

al plaz dil barschament. Il donn ei considerabels. Il menaschi occupescha 6-7 luvrers che vegnan uss a stuer sestentar da reconstruir lur basa d'existenza.

— *EX'89 a Mustér*. Per la secunda gada han las interpresas dalla Cadi dau la pusseivladad alla populaziun indigena denton era a visitaders d'ordeifer da prender investa da lur pierta sin ils pli differents secturs economics. Il center sportiv Acla da Fontauna a Mustér ei ina gada dapli semussaus sco in liug ideal per ina tala exposiziun. Rodund 8000 visitaders han dau suatientscha agl invit dils organisaturs ch'ein fetg satisfatgs dalla frequenza e dils resultats acquistai (mira GR nr. 86 ed 87 / 27/31-10-1989).

— *Visprer gigantic a Peiden*. La biala stad ed il cauld atun 1989 han buca mo promoviu la carschen da fluras e plontas (flurs sulegl da varga 4 m altezia) mobein era in svilup extraordinari dils pievels da viaspas. En in gagliner a Peiden ha in tal pievel erigiu in igniv cun dimensiuns extraordinarias, numnadomain da 40 cm altezia e 25 cm diameter, pia cun ina circumferenza da 78,5 cm.

— *In relief dils Reins el museum regiunal a Glion*. Dapi entgins dis posseda il museum regiunal in'attracziun tut speziala: in relief dallas valladas dils Reins (da Domat ensi) tenor las cartas svizras 1 : 25'000. Il creader da quell'ovra, Willi Juchler, ha ils onns 1970-80 impundiu rodund 6000 uras da siu temps liber per crear quei relief che muossa tuts detagls da nossas valladas. Il relief da $2,4 \times 2,8$ m ei deponius en la «Sala terrena» dil museum regiunal.

diu ed attribuiu premis e distincziuns aschia ch'igl entir mund fuss satisfatgs? Ei dess la pusseivladad de schar decider la cumissiun allegada (e buca mo de schar proponer ella). En quei cass stuess ella era surprender la responsabladad publica per las decisiuns. Tgei cumissiun vul denton far quei? Tenor mias informaziuns garegia negin la responsabladad publica perquei ch'ei vegn adina ed en mintga cass a dar malcuntents.

Igl atun, temps dils cudischs. Jeu lessel esser a Frankfurt per la gronda exposiziun, la fiera de cudischs, las s'entupadas d'auturs, referents e negozianti. Mo igl ei — per uonn — buca stau pusseivel. Igl ei buca mo marveglias, mobein in veritabel basegns. Ils Franzos, mes parents, ein hospes en Tiara tudestga. 50 onns suenter la disgrazia seradunan las duas naziuns entuorn las ovras de lur poets e scribents — quella gada era pervia della historia ed ils historiografs. Era quei ei bi.

Atun, era temps dils premis per prestazioni e merets culturals. Era il temps delas discussiuns. Meinsvart sedamondel jeu: Daco regia sin quei camp tonta mala-veglia, tonta speculaziun, tons suspects? Ei vegn cumbinau e schizun manipulau. Per nus Romontschs ein paucas persunas leu, nua ch'ei vegn dau la direcziun, nua ch'ei vegn decidiu, tgi e con e tgei. Paucs che decidan, tgeinin dils cudischs seigi staus il meglier ils davos 10 ni 50 onns! In auter ha constatau: 80% dils auturs valan nuot. In sulet ha pretendiu quei. Co nies mund ei pigns cu ei vegn passau giu per ils peis! Ed igl ei bi de star cheu vi sin tschella

riva. Senza esser isolaus. E buc organisaus!

Observaziuns october

In viadi e quater dis en la Toscana, quei ei in cuort, mo bi temps en ina cuntrada ch'ei cunzun igl atun in veritabel benefezi per ils egls e per l'olma de quels che vesan e pren-dan peda de recepir ruasseivlamein las bellezas e rihezias de quei che s'estenda den-ter vegnas e mar bunamein infinitamein. Ils èrs, arai danovamein, mintgaton — tgei surpresa per mia egliada! — schizun pradas verdas, las vegnas, las cipressas ed ils pe-gnets che stendan lur corps neuasi dals ho-rizonts. Las tuors, la miraglia che vul dar perdetga d'in losch e ferm vargau.

Mo atgnamein level jeu nudar enzatgei auter: Quei sentir la distanza, guder las li-bertads che neschan ordlunder. Ins ei mi-tschaus dals caums stretgs. Ins capescha che biars han giu quei basegns onns e tschentaners vargai. Richard Wagner ed auters. Ech'els ein turnai en letezia. Gie, ins tuorna puspei leu nua ch'ins ha sia patria. Quei che tegn — malgrad tut — sidretg nos-sas speronzas.

Da cheu anora san ins haver ses siemis, ses patratgs. La Toscana e las colurs digl atun. Con bi ch'ei sa esser!

Quei vala era per nies viadi a Barcelona, il grond marcau che fa termagls cun la mar, che vul sefar bials sin l'Olimpiada 1992 e che fa — cun buna raschun — valer ses museums, lur Picasso, lur Art Modern e lur insuperabel Gaudì cun

— *Emprem numer dil Fegl ufficial per la Sur-selva.* Ils 3 da november ei cumparius il numer null dil niev Fegl ufficial per la Sur-selva. Quei numer d'emprova ei vegnius suttamess allas suprastonzas communales dallas vischnauncas sursilvanas ed als inserents potenzials da nossa regiun. Ils avisai han la pusseivladad da dar d'entellir lur giavischs partenent concepziun e fuorma dil niev organ ufficial da publicaziun. A cumparer definitivamain vegn el cun Daniev 1990 (mira GR nr. 88/3-II-1989 e CP nr. 44/3-II-1989).

— *Emprem cuors de repetiziun per romontsch.* Dils 23 d'october tochen ils II da november absolvescha la schuldada dil battagliun 91 lur cuors da repetiziun ella Cadi. Per I/91 e II/91 eis ei aschi lunsch in cuors special, ch'in tal vegn per l'emprema gada menaus atras per romontsch, q.v.d. tuttas informaziuns e tuts camonds vegnan dai per romontsch. Quei test duei mussar, schebein ei seigi pusseivel da realisar pli futur formaziuns romontschas ed era d'exequir incaricas militaras sesurvend dil romontsch (mira GR nr. 88 ed 89/3/II-1989).

— *Premis da renconuschienscha e promozion dil cantun Grischun.* Dapi entgins onns surdat la Regenza grischuna el decuors dil meis november il premi da cultura ed il premi da renconuschienscha e promozion a persunas meriteivlas ed engaschadas sils differents secturs culturals ed artistics. Uonn ha la Regenza buca saviu sedecider da surdar in premi da cultu-

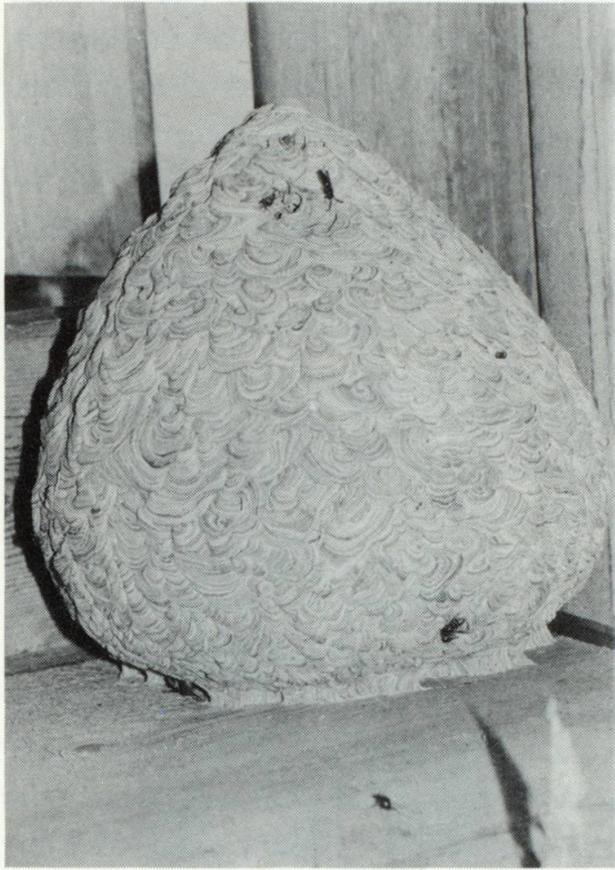
ra. In premi da renconuschienscha ei vengnius daus a las suandontas persunalitads: Ser Vincens Bertogg, Domat; Sur Gion Martin Pelican, Sagogn; Sur Martin Bearth, Rueun; Sur Gieri Cadruvi, Savognin, per lur translaziun dalla Bibla romontscha ecumena; dr. Martin Bundi, Cuera, per sia perscrutaziun dall'istoria grischuna; Hans Danuser-Casal, Cuera, per ses merets per las bibliotecas communalas e bibliotecas da scola el cantun Grischun; Gaspare O. Melcher, Vada/Italia, en renconuschienscha da si'ovra cumplexiva sco artist; Ernst Schweri, Cuera, en renconuschienscha da sia lavur sco pedagog da musica e dirigent da reputai chors grischuns (denter auter era dalla Ligia Grischuna, Glion) culs quals el ha reproduciu ovras meisterilas.

In premi da promozion han obtenu: Claudia Carigiet, pedagoga da teater, Malans; Marcus Casanova, sculptur, Cuera; Luzius Hassler, musicist, Andeer; Oliver Krättli, actur da teater, Cuera; dr. Jörg Simonett historian, Cuera; Claudio Steiner, musicist, Savognin; Miguela Tamò, sculptura/pictura, Cuera.

Ina contribuziun per in'ovra ha la Cumignonza per sault e teater, Tavau, obtenu (mira rapport GR nr. 91/14-II-1989).

— *Professura ordinaria pil romontsch a Friburg.* Da Friburg arrivan las novas aunc buca dil tut uffizialas ch'ei seigi previu da crear sin l'entschatta dil semester d'univiern 1991 ina professura ordinaria per lungatg e litteratura romontscha alla facultad filosofica da l'universidad. Tgi che vegn a surprender quella professura ei aunc

sias ideas fantasticas che veggan (*Sagra Familia*) mai ad esser a fin. Sper tut quei eran las elecziuns naziunalias dils Spagnols ina impurtonta caussa, mo era ina umbriva.

Observaziuns november

Ual ussa sepreparan ils Confederai per ina decisiun ch'ei en nossas relaziuns ed en nossa historia en plirs graus unica: Dismetter ni mantener l'armada. Crer ch'ei vegni adina ad esser pasch sin quest mund, ton sco nos interess tonschan. Ni prevegnir per esser semtgai. Emoziuns ein en tals temas inevitablas, stravaganzas enten igl argumentar era. Ei dat schizun emprovas neu d'autras tiaras. Era la terminologia della controversa ei buc exnum paun ord nossa

frina. Sch'ei füss mo in avis ed in signal della pasch? Deplorablamein ei la veta humana era en nies secul buc aschi sempla ch'ins savess reducir ils conflicts sin quei tema.

Duront che nus secattinein pervia de quella iniziativa crodan ils mirs de crap e quels d'intrest sistem politic en las regiuns della Europa orientala. Exteriurmeein va tut alla bahutta. Biars veggan strusch a saver declarar la cadenza de quei process. Ei va verbalmein vi e neu. Ina fortezia, fundada sin in sistem ch'ei politicamein ed economicamein sco fatgs per il concuors, sballuna. Ussa vegg ei a semussar, schebein quels che han encuretg las libertads ein era — cun pazienza e sauna raschun — el cass de construir realmein quei ch'ei stau entochen ussa giavisch, desideri e mo illusiu. Enteifer quels moviments hael jeu in sentiment tut aparti per ils problems della Pologna. Sche mo tuts vischins della Pologna meritassen tonta confidanza sco il cancelier della part occidentala della Tiara tudestga. Kohl ei — a mia idea — era en quella situaziun in garant.

Jeu sundel ual turnaus da Trun, nua ha giu liug ina radunonza (dieta) publica che ha vuliu seschar informar e discutar las demandas che pertuccan il lungatg unificau de scartira «Rumantsch Grischun» (RG). Mias conclusiuns: Ei quella manifestaziun pro e contra in mussament che nus Romontschs hagien ton interess per nies lungatg e sia sort? E plinavon: Fuss ei buc indicau ch'ils propugnatur dil RG, che han gie priu l'iniziativa e che han era la responsabladad per aczioni e reaczioni en caussa,

buca decidiu. Momentanamein doce-schan dr. Georges Darms e lic. fil. Chasper Pult romontsch all'universitat friburgesa (il davos remplazzond dr. Felix Giger ch'ei serertratgs havend surpriu il post da cau-redactur dil DRG). Il post d'assistent vegn occupaus dapresent da lic. fil. Florentin Lutz.

— *Dieta dalla Romania a Trun*. Sonda ils 18 da november ein ils Sursilvans seradunai en grond diember per discussiunar la damonda dil rumantsch grischun. La radunanza ei veginida aviarta ed introducida dil president dalla Romania Gion Tumasch Deplazes. Dr. Iso Camartin ha referiu per il RG e dr. Donat Cadruvi encunter quel. La discussiun ch'ei suondada silsuenter ei veginida menada da mistral Faustin Cari-giet. Discussiun ha ei denton dau negina. Enzaconts adversaris dil RG han cun lur liungs votums occupau gl'entir temps a disposiziun, aschia ch'il «pievel» ha giu ne-gina caschun da s'exprimer, ni pro ni contra (mira rapport GR nr. 93/21-II-1989).

— *Votaziuns federalas e cantunalas* dils 26 da november 1989. Ils votants han giu da prender posiziun viers treis impurtonts projects, dus federales ed in cantunal:

Ils projects federales:

1. Iniziativa dil pievel per ina Svizra senz'armada: refusada cun 24'194 Gie encunter 50'024 Na (Svizra 1'052'218 Gie encunter 1'903'797 Na)

2. Iniziativa dil pievel per tempo 130/100: refusada cun 23'177 Gie encunter 50'917 Na (Svizra 1'125'960 Gie encunter 1'835'642 Na)

Il project cantunal: Prolungaziun dil temps

d'uffezi per deputai, derschaders e me-diaturi circuitals.

La midada dalla constituziun cantunala ei veginida acceptada mo magramain cun 31'571 Gie encunter 31'411 Na.

La midada dalla lescha davart il diever dils dretgs politics perencunter ei veginida re-fusada cun 31'438 Na encunter 31'237 Gie.

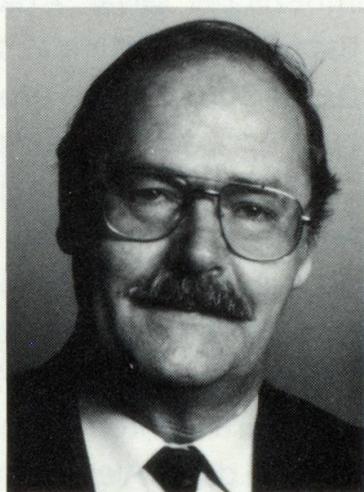
Cunquei che la disposiziun en la constitu-ziun ha la preferenza viers quella en la le-scha ei la prolungaziun d'uffeci sin treis onns veginida acceptada. Allas votaziuns federalas han 68,6 pertschien dils votants priu part, alla cantunala ferm 58 per-tschien.

— *Tujetsch refusa in project per in'ovra hi-draulica*. Ils votants dalla vischnaunca da Tujetsch han refusau, dumengia ils 26 da novemer 1989 claramain in project che vuleva utilisar ina dallas davosas auas aviartas en Tujetsch, numnadama in dalla Val Milar, cun 654 Na encunter 165 Gie.

— *Dr. Luregn Mathias Cavelty* daventa pre-sident dil cussegli dils stans. El ei il siatavel Grischun ed il secund Romontsch che contonscha quei ault post politic a Berna. Las autoritads ed il pievel da Cuera han beneventau ed undrau igl ault magistrat mesjamna, ils 29 da november, ferton ch'ils convischins da Schluein han festivau lur conburgheis sonda, ils 9 da december (mira rapportaschas GR nr. 95, 96, 98/28-II/1/12-12-1989).

— *Ina Sursilvana en la suprastanza dil Cus-segl svizzer da musica*. A caschun dalla radunanza da delegai dils 4 da november 1989 ad Aarau ei Margrita Deplazes-

schessen reger enviers quels che han dubis e resalvas e che fan schizun opposiziun neu da lur principis, ina gronda liberalitat? Era per che quei tec unitad, che regia aunc dentar nus (la scena romontscha ei infiltrada da politicas bia pli fetg che quei ch'ins lai valer), mondi buc alla malura. Ela finfinala: Eis ei aschi grev de definir las applicaziuns dil RG — co e cum e nua? — de maniera obligonta? Tut ei (era en quei punct central) zugliau en las neblas dil malguess, dil maledefiniu. Deplorablamein.

Observaziuns december

Sche jeu legel poesias «modernas», sesentel jeu buc adina habels de capir la muntada dils plaids e de lur construcziuns — e lu sedamondel jeu, tgei funcziun che quei lungatg hagi. E da l'auter maun sedamondel jeu, tgei che quei munti, cura ch'igl agen lungatg daventa sempels e forsa memia transparents. Forsa vegn Pier Paolo Pasolini, igl eminent criticher talian, en agid a mi, el che manegia: Il lungatg il pli liber, quel che ha fatg il pli grond progress e ch'ei libers dals

cadenatschs dellas convenziuns, quei ei in lungatg per tuts e buc in idiom secret de literats che fan experiments.

In lungatg per tuts? Malgrad Pasolini: Tgei ei quei per il cass concret?

Ins ei adina vidlunder.

Andrej Sacharow ei morts. Quel della resistenza e quel della bumba e quel ch'ei numnan ussa il bab de Perestrojka. — E tgei fan ei senza el? Alla fin de quei onn sepresentan buca nossas damondas secundaras, quellas de nossa persuna e de nossa sociedad, davontier. Igl ei anzi quella: Tgei schabegia en la part orientala della veglia Europa, ussa che systems crodan, che regenzas s'enclinan, che partidas vegnan buc identificadas pli cun l'autoritad dil stadi?

Quella Europa ei en moviment. Ei va buca, sco entgins scribents de quellas tiaras manegian aunc adina, per restaurar igl uorden social e politic dil socialissem. Ei va per causas pli semplas e concretas e necessarias: La libertad humana, persunala e politica — e la pusseivladad de viver.

Quei fussi per la fin digl onn turbulent che senumna igl onn 1989.

Derungs, Rabius, vegnida elegida honorificamein en la suprastanza dil Cussegli svizzer da muscia (mira GR nr. 96/1-12-1989).

Cronica december

— *In'ovra da Toni Halter en rumen.* La novella «Fein selvadi» dil scribeant lumnezian ei dacuort cumparida en in'edizion rumena cun differentas raquintaziuns ord tuts lungatgs neolatins. Il tetel rumen dalla novella sursilvana secloma: Fîn salbatic (mira GR nr. 98/8-12-1989).

— *La Romania sco editura d'ina cassetta e d'in CD cun canzuns romontschas.* Che la Romania edescha cudaschihs ei ina veglia tradiziun a secapescha da sesez. Dacuort ha ella denton ediu ina cassetta ed in CD (Disc cumpact) cun buca meins che 19 canzuns da poets e cumponists romontschis. Las canzuns sut il tetel «Schibettas» vegnan interpretadas dallas soras Letizia, Angelica, Judith e Rosvita Scherrer, che vegnan accumpagnadas per part bravurusamain da lur frar Clau Scherrer (mira presentaziun dall'ovra GR nr. 99/12-12-1989).

— *Grammatica sursilvana.* Tier la casa editura per mieds d'instrucziun, Cuera, ei cumparida per il di da Sontgaclau ina nova e voluminusa grammatica sursilvana. Igl autur ei dr. Arnold Spescha, Pigniu/Cuera. Ina tala grammatica ei vegnida desiderada gia daditg e tut quels che han spitgau vess sin ella, san bien grau agl autur per sia

excellenta ovra (mira presentaziun en GR nr. 99/12-12-1989).

— *La Talina ha 50 onns.* L'antieriura periodica studentica dalla Romania, oz edida dalla Romania da giuentetgna, ha contonschiu la vegliadetgna respectabla per ina periodica romontscha da 50 onns (mira commemoraziun en GR nr. 100/15-12-1989).

— *Radunanza da delegai dalla Romania a Vignogn.* Sonda, ils 16 da december 1989 ein ils delegai dalla Romania seradunai en la Val Lumnezia per salvar la radunanza annuala usitada. Las tractandas statutaricas, rendaquer, preventiv e program da lavur, ein vegnidias deliberadas speditivamein. Ina viva discussiun ha il diever dil RG caschunau. Ils delegai han la finala refusau d'acceptar per mauns dalla Ligia Romontscha la resoluziun stada prida d'ina radunanza publica dils 14 d'avrel 1989 a Glion. Perencunter han els acceptau ina proposta da dr. Alexi Decurtins da suttametter alla LR il giavisch da crear ina cumissiun neutrala che duei funcziunar sco gremi consultativ pertuccunt l'applicaziun dil rumantsch grischun (mira GR nr. 101/19-12-1989 e GR nr. 102/22-12-1989).

— Al Hot-Pot-Festival a Berna ha la gruppa sursilvana Hades contonschiu ensemble cun ina gruppa turitgesa in emprem rang en ina concurrenza da «rock». Quella gruppa obtegn aschia la caschun da dar in concert pli grond a Berna el decuors digl onn 1990.

